

JERZY PIETRZAK
Uniwersytet Kaliski
im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego
Instytut Interdyscyplinarnych Badań Historycznych
ORCID 0009-0004-8333-1565

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIOŁ NAUK NR 25
STUDIA HISTORYCZNO-
BIBLIOLOGICZNE
KALISZ 2025
ISSN 1426-6547

DOI 10.4467/26578646ZKNT.25.010.22372

OSTATNI WŁAŚCICIELE ZAMKU W MIRZE¹

Zamek w Mirze uważany jest za perłę architektury obronnej i rezydencjalnej dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, pamiątkę świetności i potęgi rodu Radziwiłłów. Mir – osada potem miasteczko, położony jest na wschód od Nowogródka (ok. 60 km) i na południe od Nieświeża (ok. 30 km). Należał w przedrozbiorowej nowogródzkiej, w okresie zaboru rosyjskiego do guberni mińskiej, w II Rzeczypospolitej ponownie do województwa nowogródzkiego, obecnie w granicach Białorusi, w obwodzie grodzieńskim². Pierwsza wzmianka o Mirze w źródłach pochodzi z 1395 r. i dotyczy spalenia go przez Krzyżaków. Pierwotnie był własnością wielkich książąt litewskich, od XVI w. rodów możnowładczych, kolejno Giedyminowiczów, Illiniczów, od 1568 r. Radziwiłłów. Jerzy Illnicz, wnuk Jerzego marszałka nadwornego litewskiego, otrzymał w 1555 r., od cesarza Ferdynanda II dziedziczny tytuł hrabiego na Mirze. Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” w 1589 r. włączył dobra mirskie do ordynacji nieświeskiej i odtąd ordynaci nieświescy tytułowali się także hrabiami na Mirze³.

¹ Niniejszy artykuł traktuje o ostatnich dziedzicach zamku w Mirze książętach Światopełk vel Światopolk (ros. Sviatopolk)-Mirskich i ma on uzupełnić obraz ich życia i działalności. W przypisach i bibliografii transliteracji tekstów rosyjskich dokonano wg normy PN-ISO 9-2000.

² O Mirze i zamku mirskim pisano wielokrotnie przeważnie w prasie i wydawnictwach encyklopedyczno-słownikowych. Do gruntowniejszych opracowań należą: Aleksander Śnieżko, „Zamek w Mirze”, *Ziemia Lidzka* 1-5 (1937) oraz Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992), 258-262 (Mir). Obszerne są także artykuły o zamku w Mirze w rosyjskiej i białoruskiej Wikipedii, dostęp 30.06.2025, https://ru.wikipedia.org/wiki/Mirski_zamok oraz bu.wikipedia.org/wiki/Mirski_zamok, dostęp 30.06.2025.

³ Na stronie internetowej Muzeum Kompleks Zamkowy „Mir” znajdują się krótkie noty biograficzne wizerunki właścicieli zamku, <https://Mirzamak.by>, dostęp 30.06.2025. Biografii doczekał się tylko pierwszy właściciel Miru z książąt Światopełk-Mirskich zob. Nadezda Usova, *Nakaznoj ataman Vojska Donskogo kniaz Nikolaj Svjatopolk-Mirskij*

Zamek w Mirze nad rzeczką Miranka zbudował ok. 1500 r. Jerzy Illinicz, marszałek nadworny litewski w obliczu zagrożenia napadami ze stron Moskwy i Tatarów krymskich. Wzniesiono go jako potężną fortecę w stylu późnogotyckim, z czerwonej cegły, w partiach dolnych z kamienia, o murach grubości 3 m, z czterema basztami narożnymi i wieżą z bramą wjazdową. Otaczały go wysokie wały ziemne z bastionami, fosy i stawy. W połowie XVI i XVII w. przebudowano dwa skrzydła zamku na cele mieszkalne urządzając w nich 40 pokoi i sal. Skrzydłom tym nadano wygląd renesansowy, przez co zamek nabrał po części wyglądu rezydencjalnego pałacu. Radziwiłłowie mieszkali tu okazjonalnie, bo rezydowali przeważnie w pobliskim Nieświeżu. Zamek mimo silnego ufortyfikowania został kilka razy zdobyty. Był spustoszony, spalony i zrujnowany przez Szwedów w 1655 i 1706 r. Odbudowany został i to wspaniale w 1730 r. przez Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńkę”. Zamek w Mirze upodobał sobie syn „Rybeńki” – Karol Radziwiłł „Panie Kochanku” i tu wystawnie podejmował króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Kolejne zniszczenia i spustoszenia zamku były dziełem Rosjan: w 1792 r. został częściowo uszkodzony, a w 1812 r. spalony. Opuszczony zamek popadał w ruinę. Kolejni właściciele próbowali tylko zabezpieczyć ruiny przed dalszym zniszczeniem. Autor opisu zamku w 1885 r. podał: „Dziś tylko w jednej wieży narożnej, jako tako na mieszkanie przysposobionej, żyje pustelniczo stróż owej ruiny”⁴.

Po zgonie XI ordynata nieświeckiego Dominika Radziwiłła (majora pułku szwoleżerów gwardii cesarskiej Napoleona, który zmarł w 1813 r. w wyniku ran odniesionych w bitwie Hanau) doszło do podziału jego ogromnego majątku. Jedyna córka Stefania nie mogła majątku w całości odziedziczyć (statut ordynacji z 1586 r. wykluczał kobiety od dziedziczenia). Cesarz Rosji Aleksander I, który już w 1812 r., w odwecie za opowiadanie się Dominka po stronie Napoleona polecił zająć jego majątki, wyłączył z ordynacji nieświeckiej w 1814 r. tzw. dobra

(1833-1898)-*piervij vladelec Mira iz roda Svätopolk-Mirskih* (Mir, 2008). Ciekawe noty o właścicielach zamku w Mirze w języku polskim zob.: „Zamek w Mirze na Białorusi – tajemnicza rezydencja Radziwiłłów pełna skarbów i legend”, dostęp 30.06.2025, <https://bezbrzeznyemysli.blogspot.com>. O Michale Świątopółku-Mirskim wzmiankuje szerzej kilku autorów, m.in. Stanisław Lorentz, *Album wileńskie* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988), 70-72; Melchior Wańkowicz, *Anoda i katoda*, t. 1 (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981), 77-79 (*Na zamku mirskim i wśród chłopstwa*). Niektóre ciekawe fakty zawiera wywiad z Nadieżdą Usową zob.: „Poslednij vladelec Mirskogo zamka był ubezgegnym holostakom”, *Komsomolskaiâ Pravda*, 21.07.2010, dostęp 30.06.2025, <https://www.kp.ru>daily/2452773/673088/>. Z kolei ostatnim właścicielem Aleksandrze i jego synu Andrzejowi informacje są bardzo skromne i zawarte są przede wszystkim w artykule „Aleksandr Svätopolk-Mirskij – poslednij vladelec Mirskogo zamka”, *Zamkovy kompleks „Mir”/Mirskij zamok* 22.10.2019, dostęp 30.06.2025, <https://vk.com/@zamakmir-aleksandr-svyatopolk-mirskii-poslednij-vladelec-mirskogo-zam>.

⁴ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6 (Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1885), 486.

alodialne, w tym hrabstwo Miru. Dobra te przyznano Stefanii, natomiast ordynację nieświeską Antoniemu Radziwiłłowi – synowi kuzyna Dominika (późniejszemu namiestnikowi Wielkiego Księstwa Poznańskiego).

Stefania wychowywana była na dworze cara Aleksandra I, ten nakazał jej poślubić w wieku 16 lat rosyjskiego feldmarszałka hr. Ludwika Sayn-Wittgensteina, zrusyfikowanego Niemca, któremu wniosła w posagu, m.in. hrabstwo Miru. Ludwik Wittgenstein w 1854 r. przekazał najstarszemu synowi Piotrowi wszystkie majątki po matce (zmarła w 1832 r.). Ten jednak Mir zaraz oddał swojej siostrze Marii, żonie księcia Chlodwiga zu Hohenlohe-Schillingfürst (późniejszego kanclerza Niemiec). Car Aleksander III osobiście zaproponował księżnej, poddanej niemieckiej, zwolnienie z rygoru prawa ustanowionego w 1887 r., że osoby nie posiadające poddaństwa rosyjskiego mogą dziedziczyć majątki w Rosji tylko pod warunkiem przyjęcia tego poddaństwa, a jeżeli tego nie uczynią muszą sprzedać majątek. Car zażądał w zamian służby jednego z synów w armii rosyjskiej. Księżna miała odpowiedzieć sucho – „Pomyślę o tym”. Obrażony car nakazał jej sprzedać wszystkie majątki w ciągu 2 lat. W 1895 r. majątek Zami-rye (tak nazwano klucz mirski z zamkiem) kupił rosyjski generał książę Mikołaj Światopełk-Mirski⁵.

Nowy właściciel posiadał polski rodowód. Pochodził z Mirskich, herbu Białynia, rodziny szlacheckiej w Wielkim Księstwie Litewskim, z powiatu brasławskiego, niemal dziedzicznie sprawującej tamtejsze urzędy ziemskie. Niektórzy członkowie rodziny w XVIII w. wywodząc swój ród od Światopełka syna wielkiego księcia kijowskiego Włodzimierza, przybrali do nazwiska przydomek Światopełk i tytułowali się kniaziami (książętami). Mikołaj wywodził się z gałęzi rodu tzw. strażnikowej, po Hrehorym strażniku wielkim litewskim z 1636 r.

Tomasz-Bogumił Jan (Iwan), ojciec Mikołaja, był synem Franciszka Ksawerego burmistrza Mogielnicy k. Rawy Mazowieckiej, wnukiem Jana Felicjana, elektora króla Stanisława Augusta Poniatowskiego⁶. Urodził się 26 grudnia 1788 r. w województwie kaliskim Nabył dobra Starą Hańczę k. Suwałk w 1813 r.; z wykształcenia prawnik był w latach 1817-1822 najpierw asesorem potem członkiem Delegacji Administracyjnej Rady Stanu Królestwa Polskiego (najwyższego sądu administracyjnego). W 1821 r. uzyskał zatwierdzenie tytułu książęcego Mirskich przez stosowną deputację Senatu Królestwa Polskiego. Posłował na Sejm Królestwa Polskiego w latach 1825-1830. Chociaż posłem został z protekcji Nikołaja Nowosilcowa (komisarza cara przy Radzie Stanu) i należał do stronników rządu,

⁵ Wg niektórych przekazów Mir nabyty został w 1891 r.

⁶ Aleksandra Kasznik, „Mirski (Światopełk-Mirski, prince de Mir) Tomasz Teofil (Bogumił) Jan”, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976), 351-353; Wojciech Batura, „Działalność budowniczych Kanału Augustowskiego za granicą”, dostęp 30.06.2025, <http://akklub.pl/aktualnosci/wojciech-batura-o-budowniczych-kanalu-augustowskiego-2/>.

wziął udział w powstaniu listopadowym. Wiosną 1831 r. gen. Antoni Giełgud, dowódca korpusu skierowanego na Litwę próbował utworzyć tam rząd powstańczy i powołał go na ministra spraw zagranicznych. Stanowiska nie objął, bo Giełgud pod naporem rosyjskim musiał wycofać się do Prus. Światopółk-Mirski skupił wówczas kilkuset powstańców z rozbitych udziałów i na ich czele przejściowo opanował Augustów. We wrześniu rozwiązał oddział, zagrożony rozbięciem przez Rosjan, i z częścią żołnierzy przeszedł do Prus, skąd emigrował do Francji. Na emigracji zasłynął jako megaloman, finansowy dłużnik i awanturnik, samozwańczy generał, potomek Piasta i Ruryka, pretendent do tronu polskiego, tytułujący się „Prince Swiatopółk Piast de Mir” i „Ruryk prince de Russie”. Równocześnie agitował za osiedleniem się polskich emigrantów w Algierii w ramach kolonizacji francuskiej. Sam prowadził w Algierii wzorcową dużą farmę kolonialną w latach 1834-1838. Przedsięwzięcie zakończyło się jednak krachem. Wrócił do Paryża i wznowił starania o uzyskanie carskiej amnestii i zwrotu skonfiskowanego majątku. Słał wiernopoddańcze prośby, w których odcinał się od polskiej emigracji, przeszedł na prawosławie (głosił, że jest ono „naturalnym kościołem Słowian”), przyjął imię Iwan (jako pierwsze w miejsce trzeciego Jana), propagował prorosyjski panslawizm. Emigracja z inicjatywy Adama Mickiewicza uznała go za renegata. Po uzyskaniu amnestii cara Mikołaja I wrócił do kraju w 1843 r. Car jednak potraktował go nieufnie. Skierowano go do rocznej służby wojskowej w karnym batalionie na Kaukazie w randze szeregowca. Dzięki protekcji gruzińskich książąt Bagrationów, których poznał, on, synowie i ich potomkowie mogli się w Rosji tytułować książętami. Stosowną zgodę uzyskał syn – Dymitr dzięki swym zasługom wojennym⁷. Iwan Światopółk-Mirski zmarł w Petersburgu 10 lutego 1868 r. Drogą żoną Teofila Bogumiła była Marcjanna z domu Nostitz Jackowska urodzona w 1807 r., w Biechówce k. Świecia, zmarła w 1853 r.; pisarka i tłumaczka powieści. Nie wiadomo, czy towarzyszyła mężowi na emigracji. Urodziła mu synów: Włodzimierza Ksawerego Dymitra Haritiona i Mikołaja. Dwaj ostatni zostali rosyjskimi generałami⁸.

⁷ Edward Borowski, *Genealogie niektórych polskich rodzin utytułowanych*, Seria 5 (Rzym: miejsce wydania nieznane, 1983), 511-513.

⁸ Światopółk-Mirski Dymitr, ur. w 1824 r. w Starej Hańczy. Mając 15 lat z Francji, gdzie przebywał z ojcem na emigracji, udał do Rosji, przeszedł na prawosławie i wstąpił jako kadet do armii carskiej, dosłużył się rang generała piechoty i generała adiutanta. Walczył na Kaukazie z tamtejszymi Czeczenami i Dagestańczykami oraz w wojnie krymskiej. Służbę wojskową zakończył jako dowódca okręgu i generał gubernator w Charkowie w 1882 r. Był członkiem Rady Państwa od 1880 r., ale stan zdrowia uniemożliwiał mu aktywniejszą działalność. Zmarł w 1899 r. lecząc się w Nicei. Synem Dymitra był Piotr, ur. w 1857, zm. 1914 r. Rosyjski generał major; generał-gubernator wileński w 1902 r., minister spraw wewnętrznych Rosji w latach 1904-1905, o liberalnych poglądach.

Mikołaj Światopółk-Mirski urodził się 5 lipca 1833 r. w Miastkowie koło Garwolina⁹. Wychowany został jako prawosławny Rosjanin, był chrześniakiem cara Mikołaja I. Ukończył studia wojskowe w korpusie paziów w Petersburgu (1843-1852); uczestniczył w wojnie krymskiej (1853-1856), walkach na Kaukazie, wojnie z Turcją 1877-1878. Awansował od porucznika (1854) do generała kawalerii (1890). Otrzymał także tytuł generała adiutanta cara (1874). Dowodził pułkiem piechoty i lejbgwardii, brygadą i dywizją gwardyjską. Był atamanem Wojska Dońskiego (dowódcą wojskowym i generałem gubernatorem obwodu dońskiego Kozaków Dońskich) 1881-1898, zdymisjonowany na życzenie Kozaków i przeniesiony w stan spoczynku został członkiem Rady Państwa w 1898 r. Prawdopodobnie motywem nabycia Miru przez gen. Mikołaja Światopółk-Mirskiego była zbieżność nazwy miejscowości z nazwiskiem Mirski. W każdym razie wówczas powstała lub ożyła rodowa tradycja, że Mirscy swoje nazwisko wzięli od Mira, bo dobra mirskie kiedyś należały do Mirskich jako udzielnych książąt z rodu Rurykowiczów, ale zostali ich pozbawieni i wyparci przez wielkich książąt litewskich, gdy ci rozszerzali granice Litwy kosztem ziem dawnej Rusi Kijowskiej. Wówczas wygnani Mirscy osiedli na Braclawszczyźnie. Niektórzy historycy wywodzili jednak nazwisko Mirskich nie od nazwy miejscowości Mir, ale miejscowości Miory k. Braławia, która od 1640 r. należała do Mirskich¹⁰. Nowy właściciel nie podjął się jednak odbudowy zamku w Mirze. Natomiast w pobliżu zamku zbudował dwupiętrowy pałac i w nim zamieszkał. Pałac stylowo neoklasycystyczny nie zachwycał, uważano go nawet za „szpetny”. Książę Mikołaj uporządkował otoczenie. Między zamkiem a pałacem urządzono park krajobrazowy w stylu angielskim. W miejscu zarośniętych stawów wykopano nowy staw. Mikołaj dwukrotnie zawierał małżeństwo. W 1860 r. poślubił Wierę księżniczkę Gruzji, z dynastii Bagrationów, wnuczkę Jerzego XII, ostatniego króla Kartlii i Kochetii (wschodniej Gruzji). Zmarła rok później. Z kolei w 1866 r. poślubił Kleopatę z d. Hanykow (Chanykow), córkę emerytowanego rosyjskiego pułkownika. Z drugiego małżeństwa miał synów: Michała, Iwana, Dymitra i Włodzimierza Symeona. Mikołaj Światopółk-Mirski zmarł nagle (wylew do mózgu) w Mirze w nocy z 14 na 15 lipca 1898 r. w wieku 65 lat. Majątek odziedziczyła wdowa.

Kleopatra, wdowa po Mikołaju Światopółku-Mirskim, urodzona 5 lutego 1845 r. w Petersburgu, ufundowała w Mirze rodowe mauzoleum. Kaplicę wzniesiono w latach 1904-1910 obok zamku w parku angielskim. Zaprojektował ją Robert Mannfeld, wybitny architekt niemieckiego pochodzenia, w stylu secesyjnym jako trójkondygnacyjną dzwonnice z kartuszem herbowym Mirskich oraz

⁹ *Almanach de Gotha. Annuaire Généalogique, Diplomatique et Statistique* (miejsce nieznanne : drukarz nieznanne, 1925), 481. Autorzy rosyjscy podają, chyba błędnie, że Mikołaj urodził się w Petersburgu, np.: „Nikołaj Ivanovic Svatopolk-Mirskij”, dostęp 30.06.2025, <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

¹⁰ Aleksander Śnieżko, „Zamek w Mirze”, *Ziemia Lidzka* 4 (1937).

dużą mozaikową ikoną Chrystusa Pantokratora, umieszczoną nad głównym wejściem¹¹. Kleopatra starała się zabezpieczyć ruiny zamku. W pałacu zgromadziła bogatą kolekcję obrazów malarzy dawnych i ówczesnych¹². Kleopatrze tak wspominała synowa Maria, wdowa po synu Włodzimierzu:

Była średniego wzrostu, miała grube, kręcone włosy, piękne, duże, niebiańskie oczy, słodki dziecięcy uśmiech, który zachowała do starości. Bardzo aktywna, inteligentna, mówiła wieloma językami, świetnie przyjmowała gości, gromadziła wokół siebie całą rodzinę (...). Potrafiła się bardzo dobrze ubierać, zawsze nosiła małą lornetkę na długim złotym łańcuszku; była religijna, uczestniczyła we wszystkich nabożeństwach kościelnych i często odprawiała całonocne czuwania i modlitwy w domu (...). Zmarła po ciężkiej chorobie, prawie po dwóch latach spędzonych w łóżku¹³.

Odeszła 18 lutego 1910 r. w Mirze. Po zgonie Kleopatry, zgodnie z jej testamentem sporządzonym w 1904 r., właścicielem Miru został syn Michał¹⁴.

Michał Światopolk-Mirski, syn Mikołaja, urodzony 17 lipca 1870 r. w Carskim Siole; kończył prawo w Moskwie. Wstąpił do rosyjskiej służby dyplomatycznej. Był drugim sekretarzem w poselstwach Rosji w Pekinie (1901-1903) i Londynie (1904-1910)¹⁵. Miał też pracować na placówkach w Sztokholmie,

¹¹ O kaplicy grobowej w Mirze zob.: „Časovná usypalnica Svatopolk Mirskih”, dostęp 30.06.2025, <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. Kleopatra przeniosła zaraz do kaplicy trumnę ze zwłokami męża znajdującą się dotąd w krypcie miejscowej cerkwi św. Mikołaja (dawny kościół katolicki). W kaplicy potem złożono także trumnę z jej zwłokami. Do kaplicy przeniesiono również zwłoki Włodzimierza – syna Mikołaja, zmarłego w Aleksandrii w Egipcie w 1906 r., którego pochowano najpierw w krypcie cerkwi św. Mikołaja. W kaplicy pochowano kolejno: w 1913 r. Sonię – wnuczkę Mikołaja, córka Iwana (utopiła się w stawie zamkowym), w 1922 r. Iwana – syna Mikołaja, w 1938 r. Michała. Kaplica wzniesiona jako prawosławna, zamieniona została na katolicką po konwersji Michała Światopolka Mirskiego – następnego dziedzica Miru.

¹² Śnieżko, „Zamek w Mirze”.

¹³ „Arhivnye dokumenty polučennye Mirskim zamkom i z SŠA vospolnili probely i v ego istorii”, *Dzjannica*, 2.11.2020, dostęp 30.06.2025, <https://dzyannica.by/content/archivnye-dokumenty-poluchennye-mirskim-zamkom-iz-ssha-vospolnili-probely-v-ego-istorii>. Światopolk-Mirska Maria z d. Gudim-Lewkowicz, ur. 1 lutego 1878 r. w Kijowie, zm. 15 czerwca 1959 r. W 1898 r. poślubiła Włodzimierza Światopolka-Mirskiego syna gen. Mikołaja. W 1906 r. owdowiała i osiadła z dziećmi w Kijowie. Od 1919 r. mieszkała w Salonikach, od 1921 r. w Belgradzie. Po II wojnie światowej w Genewie, ok. 1950 r. osiadła w Stanach Zjednoczonych. Była czynna na niwie kościelnej, pracowała jako pielęgniarka. Światopolk-Mirski Włodzimierz, ur. 1875 r., zm. 1906 r. w Aleksandrii (Egipt); szambelan dworu carskiego, marszałek szlachty powiatu bieleckiego w guberni Besarabskiej.

¹⁴ Pominięty w genealogii rodu opracowanej przez Edwarda Borowskiego, *Genealogie niektórych polskich rodzin*, 511-513.

¹⁵ *Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst diplomatisch-statistischem Jahrbuche* (Gotha, 1901-1910).

Monachium, Stambule i Sofii. W rosyjskiej tabeli rang awansował: w służbie cywilnej do rangi VI – radcy kolegiального oraz służbie dworskiej do rangi IV – szambelana. Poliglota, znał 14 języków, w tym chiński i arabski. Prawdopodobnie odszedł ze służby dyplomatycznej w związku z odziedziczeniem majątku mirskiego. Podczas I wojny światowej udzielał się w Rosyjskim Stowarzyszeniu Czerwonego Krzyża. W latach 1915-1917 był komisarzem grodzieńskiego oddziału sanitarnego w Grodnie¹⁶.

Książę Michał przeszedł z prawosławia na katolicyzm. Miał to zrobić „na długo przed wojną” [I światową] lub „po wojnie zaraz” Prawosławnym zgorszoną konwersją oświadczył, że w Polsce tylko chłopci są prawosławnymi i on „jako pan nie zamierza pozostawać w chamskim wyznaniu”¹⁷. Już za czasów polskich był z wizytą u księcia wiceprezes Sądu Okręgowego w Nowogródku, z pochodzenia Rosjanin, wyznania prawosławnego.

W czasie kolacji, niezbyt taktowny gość zapytał gospodarza, czy to prawda, że przeszedł na katolicyzm i dlaczego? Księcia ubodła wielka niedelikatność wtrącania się w tak intymne sprawy. Poirytowany odpowiedział: „tak zrobiłem to, bo uważam religię katolicką za pańską, a prawosławną za chamską”. Oburzony z kolei prezes zapytał: „A czy książę wie, że ja jestem prawosławny?” Na to Mirski z uśmiechem rozłożył ręce: „Panie, to już nie moja вина”. Skonfundowany gość przedziutko się wyniósł¹⁸.

W Mirze książę Michał zamieszkał w pałacu. W latach 1912-1913 gościł Józefa Jodkowskiego – konserwatora zabytków przysłanego przez Instytut Archeologiczny w Moskwie celem przeprowadzenia badań historycznych mirskiego zamku. Książę interesował się historią. Mirscy mimo rusyfikacji zachowali świadomość pochodzenia i związku ze szlachtą Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁹. Książę Michał pod wpływem wywodów Jodkowskiego o polskiej genealogii rodu Mirskich i polskiej, powstańczej przeszłości dziada Teofila Światopółka-Mirskiego, zaczął się uczyć języka polskiego²⁰. Opanował ten język, ale mówił z silnym rosyjskim akcentem²¹.

¹⁶ „Poslednij vladelec Mirskogo zamka”.

¹⁷ Wańkowicz, *Anoda i katoda*, 78; Lorentz, *Album wileńskie*, 71.

¹⁸ Cyt. za: Roman Jurkowski, „Katolicy i prawosławni w anegdocie kresowej z przełomu XIX i XX wieku. Kilka refleksji o historii zawartej w ówczesnym humorze i dowcipie”, *Przegląd Wschodnioeuropejski* 14/2 (2023), 29.

¹⁹ Roman Jurkowski, „Aleksander Meysztowicz – fragment „Wspomnień”, *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 21 (2004), 223; Wańkowicz, *Anoda i katoda*, 77-78.

²⁰ „Aleksander Śnieżko, *Wydobył z ziemi gród, o którym nikt nie wiedział: wspomnienie o Józefie Jodkowskim* (Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2000), 33.

²¹ Lorentz, *Album wileńskie*, 72.

Książę troszczył się o stan zamku, zabezpieczał go przed dalszym zniszczeniem, ale robił to w miarę posiadanych środków i nie zawsze właściwie, owszem dokonywał drobnych naprawy, ale też kazał rozebrać części zniszczonych murów. Zwierzył się Jodłowskiemu, że marzy o całkowitej odbudowie zamku²². Zaczął nawet przygotowania do odbudowy południowego skrzydła zamku. Podczas rewolucji w 1917 r. pijani żołnierze zniszczyli pałac w Mirze, w tym sporą część biblioteki (liczyła 5 tys. tomów), kolekcji sztuki z eksponatami przywiezionej przez Mirskiego z Chin, Japonii i Korei, porcelany i sreber²³. Odbudowę zamku przerwano wobec rozgrabienia zgromadzonych materiałów budowlanych. W 1919 r. po zajęciu Miru przez wojsko polskie książę zrezygnował z odbudowy pałacu, natomiast wznowił odbudowę zamku. Prace prowadzono do połowy 1920 r. tj. wkroczenia wojsk sowieckich. Dopiero w 1921 r., po wyparciu bolszewików można było wznowić odbudowę zamku²⁴. Książę wrócił z Warszawy do Miru. Zamieszkał w dworku administratora majątku. Zajął się modernizacją i rozbudową gospodarstwa, utworzył cegielnię, warsztaty tkackie, gorzelnie i rafinerię. Uzyskał w ten sposób środki finansowe i zaplecze na podjęcie odbudowy zamku. Książę do tej pory sam decydował o kształcie odbudowy. Polskie władze konserwatorskie wstrzymały odbudowę do czasu przedstawienia im planów odbudowy. Plany takie opracował na zamówienie księcia warszawski architekt Teodor Bursze (Bursche). Książę pasjonował się odbudową, chciał dostosować wnętrza zamku do celów mieszkalnych. Przy tym hołdował kontrowersyjnym zasadom francuskiego architekta i konserwatora prof. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc, mianowicie dość swobodnej restauracji zabytków architektury średniowiecznej. Pomysły księcia tonował dr Stanisław Lorentz, który był konserwatorem zabytków w województwie wileńskim i nowogrodzkim w latach 1929-1935. Lorentz uważał, że przebudowa może doprowadzić do zniszczenia oryginalnej struktury zamku²⁵.

Melchior Wańkowicz, który znał Michała jeszcze z carskich czasów (spotykali się w Mińsku), odwiedził go w Mirze. Potem w reportażu napisał:

Książę postanowił poświęcić życie jego (zamku) odbudowie. Z wolna dźwiga salę po sali, komnatę po komnacie, basztę po baszcie. Sam projektuje wykonywane na miejscu pod jego nadzorem ciężkie gotyckie meble, z epoki najwcześniej-

²² Stanisław Lorentz, „Konserwacja ruin zamków na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie”, *Ochrona Zabytków Sztuki* 1-4/1 (1930-1931), 162; Tenże, *Album wileńskie*, 72.

²³ „Архивные документы полуценныя Мирским замком”; Edward Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1 (Warszawa-Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza : Towarzystwo Wydawnicze, 1926), 459.

²⁴ Śnieżko, „Zamek w Mirze”.

²⁵ Lorentz, *Album wileńskie*, 71.

szego, najprymitywniejszego gotyku. Sam pilnuje odlewania glinianych postumentów do lamp, sam dobiera grubość, mięsz i smak dębowych desek²⁶.

Maria Światopełk-Mirska, bratowa Michała, odwiedziła Mir dwukrotnie w 1926 i 1936 r. była zaskoczona postępowaniem prac w zamku²⁷. Prezydent Polski Ignacy Mościcki podczas podróży po województwach nowogródzkim i wileńskim odwiedził Mir 23 września 1929 r. Dokonał tam otwarcia wystawy rolniczo-hodowlanej. W relacji „Kuriera Wileńskiego” brak informacji, aby książę Michał podejmował prezydenta Mościckiego, tak jak zrobił książę Albrecht Radziwiłł w pobliskim Nieświeżu. Niemniej prezydent Mościcki wyraził księciu Michałowi uznanie z racji odbudowy zamku i miał mu powiedzieć: „Kto buduje ten nie umiera” (nawiązując do łacińskiej dewizy *Struo dum vivo / dum vivo-struo*)²⁸.

Koszty odbudowy zamku były ogromne, stąd rozłożono ją na lata, zakładając restaurację jednej komnaty w roku. Prace nadzorował architekt Feliks Błoch, kierował nimi majster murarski Jan Puszkowski²⁹. Książę Michał za swego życia zdołał odrestaurować trzy wieże z pięciu oraz znaczą wschodnią część pałacu (komnaty i mury). Doprowadził do zamku elektryczność, telefon, wodę, urządził kanalizację. Sprowadził się do zamku. W baszcie południowo-zachodniej urządził balkon z widokiem na staw. Lubił tu przebywać i podziwiać piękno okolicy³⁰. O zamku w Mirze stało się głośno w kraju. Dowodzono, że zamek był prototypem zamku Horeszków w „Panu Tadeuszu”. Poczta polska w 1935 r. wydała znaczek z widokiem zamku w Mirze³¹.

Książę Michał chętnie przyjmował gości. Wańkowicz zastał go w jednej z zamkowych komnat pochylonego nad jakimś folialem. Ubrany był w czerwony kaftan, na którym „pięknie grała lama srebrzystej brody”³². Znany był z ekstrawagancji i humoru. Mawiał „W Mirze są dwie ruiny – zamek i ja”³³. Dobrze trak-

²⁶ Wańkowicz, *Anoda i katoda*, 78.

²⁷ „Arhivnye dokumenty polučennyj Mirskim zamkom”.

²⁸ *Kurier Wileński* 218 (1929); Numer „Życia Nowogródka” z 24 IX 1929 r. w którym zapewne opisano dokładniej wizytę w Mirze nie zachował się w żadnej polskiej bibliotece. Inne gazety wizytę w Mirze tylko wzmiankują lub pomijają. Słowa Prezydenta do księcia Michała podają: Katarzyna i Jerzy Samusikowie, „Dwory i pałace pogranicza, Białoruś. Mir”, dostęp 30.06.2025, <http://www.dworypogranicza.pl>.

²⁹ Śnieżko, „Zamek w Mirze”.

³⁰ Lorentz, *Album wileńskie*, 70.

³¹ *Przewodnik po okolicach Mickiewiczowskich i Rejtanowskich Ziemi Nowogródzkiej* (Baranowicze: Polskie Tow. Krajoznawcze, Oddział w Baranowiczach, 1938), 79.

Znaczek pocztowy był wartości 30 gr, koloru czerwonego. Wydany został 1 XII 1935 w nakładzie 10.000.000 sztuk. Znaczek zaprojektował Leopold Sowiński, wykonał rytownik Włodzimierz Vacek, zob.: Śnieżko, „Zamek w Mirze”.

³² Wańkowicz, *Anoda i katoda*, 78.

³³ „Putešestva po Belarusi: Mir i Mirskij zamok. Istoriâ Mirskogo zamka”, dostęp

tował robotników w majątku. Zbudował dwa budynki mieszkalne dla młodych, jeden dla dziewcząt, drugi dla chłopaków, ze wspólną kuchnią i jadalnią z darmowymi trzema posiłkami dziennie. Nowożeńcom dawał drewno na budowę domu oraz krowę na zagospodarowanie. Jeździł na pola, rozmawiał z pracującymi, zasięgał ich rady. Mawiał: „Nikt nie zna Matki Ziemi lepiej niż chłopci. Ich rada jest zawsze słuszną”. Miał zwyczaj, że przed rozmową na polu z chłopami kłaniał się im trzykrotnie w pas i jako dobrym ludziom życzył dobrego zdrowia. Drażniło to administratora majątku Wacława Pysewicza³⁴. Pewnego dnia, w obecności pracujących na polu, powiedział do księcia: „Wasza Ekscelencjo, pochodzisz z rodziny szlacheckiej, a kłaniasz się chłopom”. W odpowiedzi książę zrobił administratorowi wykład:

Widzisz, Wacławie, rano my jeszcze śpimy, a chłopci już w polu. Wieczorem po modlitwie idziemy odpocząć, a oni o tej porze dopiero wracają do domu. Wiedz więc, że ja im się kłaniam z woli Boga. Jeśli nie będzie chłopów, nie będzie chleba na stole. A jeśli nie będzie chleba, nie będzie ciebie i mnie. Jak możemy żyć bez nich? Dlatego nie tylko ja, ale i ty jesteś zobowiązany im się kłaniać. I pamiętaj mocno, że żyjemy dzięki nim. Jeśli nie będzie robotników i chłopów, nie będzie nas – szlachty. Musimy o tym zawsze pamiętać i traktować tych ludzi z szacunkiem.

Była kucharka ostatnich właścicieli Mira, Wiera Chmiel wspominała, że książę potrafił wysłuchać każdego i udzielić rady. Zwracaliśmy się do niego „Wasza Ekscelencjo”. Uśmiechnął się i powiedział: „Mów Książę Michał albo po prostu Michał, tak zawsze zwracali się do mnie moi rodzice”, Odtąd wielu zwracało się do niego w ten sposób. Siedząc przy starym kominku opowiadał służbie o swoim życiu, swojej służbie dyplomatycznej, swoich przyjaciółach i krajach, które odwiedził. Najbardziej jednak lubił opowiadać o duchach i diablach pojawiających się w zamku nocą³⁵.

Książę Michał podobno w młodości przeżył wielki zawód miłosny i pozostał dożgonnym kawalerem³⁶. Pojawił się problem sukcesji. Wańkowicz pisał w reportażu o licznej fali krewniaków Michała przyjeżdżających do Miru w nadziei odziedziczenia majątku. Autor reportażu wspomina o witającym go siostrzeńcu Księcia przybyłym ponoć z Jugosławii w habicie braciszka zakonnego, który za-

30.06.2025, <https://mishanita.ru>.

³⁴ Pysewicz Wacław, ur. 24 III 1894, zm. 1940; ppor. rez. 26. Pułku Ułanów; zmobilizowany w 1939 r., dostał się do niewoli sowieckiej, internowany w Kozielsku, zamordowany w Katyniu.

³⁵ Viktor Bunčyk, „Legends and secrets of Mirskogo zamka”, cz. 2 i 3, dostęp 30.06.2025, <https://planetabelarus.by/publications/legends-i-tayny-mirskogo-zamka-chast-vtora-i-treta/>; „Tury v Belarus. Istoriia mira i Mirskogo zamka”, dostęp 30.06.2025, <https://pikau.ru/story/turyi-v-belarus-istorii-mira-i-mirskogo-zamka-11039070>.

³⁶ „Putešestvia po Belarusi: Mir i Mirskij zamok”.

mienił na mundur strzelecki i w nim paradował³⁷. W 1921 r. w Mirze osiadł starszy brat Michała – Jan, ale rok później zmarł³⁸. Potem zamieszkała tam wdowa po Janie – Nadieżda (pożyczyła Michałowi sporo pieniędzy na odbudowę zamku) oraz jej córka – Nadieżda i syn Wasyl³⁹. Ten ostatni miał odziedziczyć klucz mirski po swym stryju Michale. Wasyl był lekkoduchem i alkoholikiem. Stąd Michał wybrał na sukcesora innego bratanek, Aleksandra, którego adoptował 9 czerwca 1937 r.⁴⁰

Michał cierpiał na astmę. Będąc już przewlekłe chorym nie uczestniczył w uroczystości 350-lecia parafii w Mirze, które odbyły się 17 października 1937 r. Wówczas przekazał „symboliczny” datek 350 zł na konserwację mirskiego kościoła⁴¹. W 1939 r. znalazł się w szpitalu w Warszawie. Tamże zmarł 16 lipca 1938 r. Zwłoki przywieziono do Miru w cynowej trumnie, którą na żądanie księcia Wasyla otworzono, aby sprawdzić czy są w niej zwłoki Michała⁴².

Zamek i majątek mirski odziedziczył bratanek Aleksander. Był on synem Dymitra Światopółka-Mirskiego i Marii z domu de Bellagarde⁴³. Urodził się

³⁷ Wańkowicz, *Anoda i katoda*, 78.

³⁸ Światopół-Mirski Jan (Iwan), ur. 27 III 1872 w Petersburgu, zm. 10 II 1922 w Mirze. Po rewolucji w 1917 r. przebywał za granicą. Był dwukrotnie żonaty.

³⁹ Bunčuk, „Legends i tajny Mirskiego zamka”, cz. 2; „Zamki, palacy i sądziby u kantéksce eurancejskaj kultury”, 8, dostęp 30.06.2025, <https://studfile.net/preview/5623790/page8/>. Światopół-Mirska Nadieżda z d. Engelhardt, ur. 1879, zm. 1954, druga żona Jan (rozwidli się w 1915 r.). Światopół-Mirska Nadieżda z d. Światopół-Mirska, córka Jana (Iwana) i Nadieżdy, ur. 24 II 1903 w Galiejówce (Wołyń). W 1932 r. w Mirze poślubiła kuzyna Siemiona (Symeona), syna Włodzimierza. Siemion okazał się alkoholikiem i po pewnym czasie stryj Michał nakazał mu opuszczenie Miru. Nadieżda z mężem zamieszkała w Bydgoszczy, ale małżeństwo zakończyło się rozwodem. Była jeszcze dwukrotnie zamężna. Światopół-Mirski Wasilij (Bazyli), syn Jana (Iwana) i Nadieżdy; ur. 24 II 1905, zm. 31 X 1974 w Bad Tölz (Bawaria); po I wojnie światowej wyjechał do Nowego Jorku, gdzie uczył się śpiewu i występował na koncertach; w 1926 r. wrócił do Polski. Mieszkał najpierw w Mirze u swego stryja Michała, potem w Lubczy k. Nowogródka, gdzie zajmował się hodowlą. W październiku 1939 r. wyjechał do Niemiec. Wkrótce został zmobilizowany do Wehrmachtu, służył na froncie wschodnim. Po wojnie został aresztowany przez Sowietów w końcu 1946 i skazany w 1947 r. na 20 lat łagrów. Był więziony koło Komi (północna Rosja). Zwolniony został w końcu 1956 r. i przekazany władzom austriackim. Mieszkał w Wiedniu, potem Bawarii. Był trzykrotnie żonaty, dwa pierwsze małżeństwa zakończyły się rozwodem.

⁴⁰ Nadieżda Belohvostik, „Irena Svatopolk-mirskaja: Narodinene byla 72 goda”, *Komsomolka& Pravda*, 29.09. 2011, dostęp 30.06.2025, <https://www.kp.ru/daily/25743.5/2731886/>.

⁴¹ Władysław Abramowicz, „Wielki dzień Mira”, *Ziemia Lidzka* 11 (1937).

⁴² „Poslednij vladelec Mirskiego zamka był ubezgenym holostakom”.

⁴³ Światopół-Mirski Dymitr, ur. 1 II 1874 w Petersburgu. Ukończył prawo na Uniwersytecie w Moskwie. Osiadał w Besarabii, w majątku Bielce (Balti), potem dokupił majątek Izvoare. Czynny był we władzach powiatu bieleckiego i gubernii bessarabskiej. Był wybierany z gubernii bessarabskiej do Dumy Państwowej Imperium Rosyjskiego; posłował do II Dumy Państwowej w 1907 r. (należał do grupy prawicowej, opowiadał się za reforma rolna Stołypina

28 października 1899 r. w Połtawie. Mieszkał od 1920 r. w Rumunii. Był sędzią. Wiadomo, że w 1926 r. był zastępcą sędziego w sądzie w Orhei i został przeniesiony na identyczne stanowisko do sądu Vadu-Rascu w okręgu Soroca. Podobno łączyły go, jako członka rodu książęcego bliskie stosunki z rumuńskim dworem królewskim. Odziedziczył Mir po zgonie stryja Michała w 1938 r. Znał kilka języków, mówił po polsku. Aleksander posiadał obywatelstwo rumuńskie, po adopcji przyjął polskie, także przeszedł z wyznania prawosławnego na rzymsko-katolickie. Osiadł w Polsce i pracował jako sędzia. Poślubił 18 kwietnia 1939 r. w Samostrzelu k. Nakła Katarzynę Bnińską⁴⁴.

Katarzyna, urodziła się 19 czerwca 1916 r. w Poznaniu⁴⁵. Była córką hr. Konstantego Bnińskiego, ordynata na Dąbkach, i Ireny z d. Ponińskiej. Od męża była młodsza o 17 lat. Poznała go w Konstancy nad Morzem Czarnym, gdy z matką przebywała na wakacjach w Rumunii. Radcą w ambasadzie RP w Bukareszcie był hr. Alfred Emeryk Poniński – wuj i ojciec chrzestny Katarzyny.

Książę Aleksander po zajęciu Miru przez Sowieców 17 września 1939 r. podobno ratował się ucieczką przed aresztowaniem, ostrzeżony przez swego kamerdynera, ale już 15 października 1939 r. został aresztowany przez NKWD jako „element społecznie niebezpieczny”. Wywieziono go do Moskwy i osadzono w więzieniu na Łubiance. Skazano go na 8 lat łagrów. Więziony był w Kraslagu k. Krasnojarska (Syberia)⁴⁶.

i likwidacją wspólnot agrarnych), zasiadał także w IV Dumie 1912-1917 (należał do grupy bezpartyjnych, był czł. Komisji do sprawy polskiej). Podczas rewolucji lutowej został 3 III 1917 r. przejściowo aresztowany i jego dwór w Izovoare spalony, pod zarzutem pośredniczenia w korespondencji między carową Aleksandrą, żoną Mikołaja II, a gen. Mikołajem Iwanowem, który z rozkazu Mikołaja II miał stłumić rewolucję w Petersburgu. W 1920 r. wyemigrował do Rumunii. Wykładał prawo na uniwersytecie prawdopodobnie w Bukareszcie. Zmarł 17 I 1950 r. w Sibi (Sibinie) w Rumunii. Był czterokrotnie żonaty. Jego pierwsza żona, którą poślubił w 1898 r., Maria z d. Bellegarde vel Belgard, ur. 29 XII 1878 r., pochodziła z rodziny o francuskim, arystokratycznym rodowodzie, była córką gubernatora Połtawy. Wcześniej o jej rękę ubiegał się Sergiusz Puszkina, syn poety. Ponieważ jej rodzice nie zgodzili się na ślub, Puszkina zastrzelił się 21 VIII 1898 r. Maria bardzo to przeżyła, bo go bardzo kochała. Będąc już żoną Dymitra Światopółk-Mirskiego została rozstrzelana przez bolszewików w Kiszynowie 25 I 1920 r.

⁴⁴ Datę i miejsce ślubu podał E. Borowski, *Genealogie niektórych polskich rodzin*, 512. Weryfikacja tych informacji okazała się niemożliwa wobec zniszczenia podczas wojny ksiąg metrykalnych Parafii św. Wojciecha i Urzędu Stanu Cywilnego w Sadkach, do których należał Samostrzel (majątność Bnińskich). Nie udało się także znaleźć informacji o ślubie w ówczesnej prasie.

⁴⁵ Takie dane zawarte są w tekach Dworzaczka i wykazie Polaków w Teheranie z 1942 r. Zob.: „Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku”, Metrykalia nr 30 448, dostęp 30.06.2025, <http://teki.bkpan.poznan.pl> oraz „Polacy przebywający w Teheranie (lista imienna)”, *Polska Walcząca – Żołnierz Polski na Obczyźnie* 51 (1942). Według E. Borowskiego, urodziła się 21 VI 1916, w Dobczynie k. Śremu.

⁴⁶ „Aleksandr Sviatopolk-Mirskij-poslednij vladelec mirskiego zamka”.

Żonę Katarzynę po wkroczeniu wojska sowieckiego do Miru ukryła służąca, Białorusinka. Z ukrycia widziała, jak sowieccy żołnierze przez okna zamku wyrzucali cenną porcelanę oraz książki z biblioteki na spalenie. Dzięki pomocy dobrych ludzi znalazła się we Lwowie. Tu spotkała młodszą siostrę Teresę i kuzynkę Ewę Ponińską⁴⁷. Nieznana jest data przybycia Katarzyny Światopełk-Mirskiej do Lwowa (jedna z wersji mówi, że przybyła dopiero na początku 1940 r.). Katarzyna z siostrą Teresą i kuzynką postanowiły wyjechać do Rumunii. Prawdopodobnie nawiązały kontakt z Alfredem Ponińskim przez konsula rumuńskiego, który jeszcze urzędował we Lwowie. Poniński dla córki i siostrzenic wystarał się o rumuńskie wizy⁴⁸. Sowietów jeszcze wówczas godzili się na wyjazd z okupowanych przez nich części Polski niektórym osobom. Ewa Ponińska wspominała:

zaczęliśmy wystawać codziennie w kolejce przed biurem NKWD we Lwowie (...). Wypełnialiśmy bez końca formularze, tylko po to, żeby dowiedzieć się, że mamy przyjść następnego dnia. I tak w kółko. Stało się jasne, że Sowietów nie mają zamiaru zezwolić nam na wyjazd. Kasia była wówczas w zaawansowanej ciąży i w bardzo ciężkich warunkach materialnych. Musiała sprzedać kolie ze szmaragdów, żeby się jakoś utrzymać⁴⁹.

W czerwcu 1940 r. Sowietów przeprowadzili trzecią deportację Polaków do Rosji⁵⁰. Wśród deportowanych znaleźli się Katarzyna z siostrą Teresą, wcześniej aresztowane pod zarzutem zamiaru nielegalnego przekroczenia granicy⁵¹. Katarzyna zdecydowała się zabrać z sobą Andrzeja Ingwara, zaledwie kilkumiesięcznego. Dołączył do nich kuzyn Piotr Komierowski. Nie był na liście wywożonych, ale dobrowolnie do nich dołączył, żeby być z Teresą, w której był zakochany. Wyładowano ich w rejonie Jakucka (wschodnia Syberia) w lipcu 1940 r. „po miesiącu jazdy w bydlęcym wagonie”. Pracowali przy budowie pasiołka Ugolne w pobliżu rzeki Selekdar, potem przy wycince drzew w tajdze. Katarzyna przeżyła dzięki współżesłance, Żydówce z Wielkopolski, która korumpowała funkcjonariuszy NKWD. Po podpisaniu układu Sikorski-Majski 30 VII 1941 r. i tzw. sowieckiej

⁴⁷ Informacje hr. Stefana Ronkiera-Dolańskiego; E. Ponińska-Konopacka *Po Burzy jak ptaki rozlecieliśmy się po świecie. Wspomnienia 1926-2024* (Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2024), 34; Marek A. Koprowski, „Mir wraca do życia”, dostęp 30.06.2025, <https://kresy.pl/kresopedia/turystyka/mir-wraca-do-zycia>.

⁴⁸ Konsulem był Ion Popovici, przebywał on we Lwowie do 5 I 1940 r. Ambasada RP w Bukareszcie w listopadzie 1940 r. została ewakuowana do Turcji, a Poniński przydzielony jako minister pełnomocny do ambasady RP w Ankarze.

⁴⁹ Ponińska-Konopacka, *Po Burzy*, 34.

⁵⁰ Wywieziono podczas trzeciej deportacji, która objęła przede wszystkim tzw. bieżenców, czyli obywateli polskich z Polski zachodniej i centralnej, którzy znaleźli się na Kresach Wschodnich okupowanych przez Sowieci.

⁵¹ Piotr Komierowski, *Wspomnienia z Syberii*, maszynopis w zbiorach E. Ponińskiego.

amnestii z 12 sierpnia 1941 r. odzyskali wolność⁵². Data zwolnienia i wydostania się z Syberii nie są znane. Na podstawie wspomnianej amnestii zwolniony został także Aleksander Światopełk-Mirski i 15 stycznia 1942 r. dotarł do Ałma Aty⁵³. Odnalazła go żona, przypadkowo spotykali się na ulicy. Poznała go z trudem, tak był wycieńczony. Wówczas dopiero zobaczył syna. Wyjechali z „niełudzkiej ziemi” z armią gen. Andersa. Wiadomo, że w końcu 1942 r. byli już w Teheranie⁵⁴. Wiosną 1946 r. przebywali jeszcze jako polscy uchodźcy w Haifie. Potem wyjechali do Turcji (tutaj Aleksander Światopełk-Mirski zaprzyjaźnił się z delegatem apostolskim abp. Angello Roncallim, późniejszym papieżem Janem XXIII). W 1947 r. Mirscy udali się do Hiszpanii i zamieszkali w Madrycie, gdzie Aleksander miał jakoby krewnych lub przyjaciół⁵⁵. Wykładał prawo w uniwersytecie w Madrycie, żona uczyła języka francuskiego i angielskiego w szkołach prowadzonych przez zakonnice. Podkreślał ruskie, wielko-kijowskie pochodzenie rodu, ale jednocześnie wyznawał, że z serca jest Polakiem. Rosja czyli Moskwa miała – jego zdaniem – nie słowiański, ale azjatycki rodowód. Załamał się i zaczął chorować psychicznie po zgonie córki Zofii, urodzonej w 1947 r. w Palestynie,

⁵² Ponińska-Konopacka, *Po Burzy*, 35; Komierowski, *Wspomnienia*. Teresa Bnińska, ur. 21 X 1921 w Dąbkach; odbyła w armii Andersa szkolenie pielęgniarskie. Pracowała w tym zawodzie w Palestynie i Madrycie, gdzie przeniosła się do siostry. W 1951 r. w związku z kłopotami bytowymi zamierzała przenieść się do Australii, do czego nie doszło. W Madrycie poślubiła 28 XII 1958 r. swego kuzyna Piotra Bnińskiego. Spotkała go po latach w Paryżu, gdy wrócił z niewoli północnokoreańskiej. Bniński Piotr, hr., ur. 13 XII 1924, zm. 22 IV 1993 w Jávea k. Alicante (Hiszpania); syn Konrada Bnińskiego i Pauliny von Ohnesorge, właścicieli Witaszyc, którym udało się w 1939 r. wyjechać do Stanów Zjednoczonych, gdzie osiedli na Florydzie i zrobili majątek prowadząc plantację. Piotr i Teresa czas jakiś mieszkali w Stanach Zjednoczonych, ale wrócili do Hiszpanii. Kupili i prowadzili w Madrycie perfumerię, potem nabyli dom w Jávea k. Alicante. Teresa Bnińska, po zgonie męża, schorowana zamieszkała w pensjonacie. Otoczył ją opieką siostrzeniec Stefan Ronikier-Dolański i sprowadził do Polski, zmarła 20 III 2013 r. w Tomicach k. Piaseczna. Pochowana została w Witaszyczach, gdzie złożono także prochy jej męża Piotra Bnińskiego. Komierowski Piotr, ur. 29 VI 1899 r. w Sobolowie k. Bochni, zm. 16 III 1990 r. w Warszawie. Inżynier, przed wojną mieszkał w Krakowie i Warszawie. Oficer i agent II Oddziału Sztabu Głównego. W 1940 r. poszukiwany przez NKWD i deportowany na Syberię. Po uwolnieniu służył w randze kapitana w Polskich Siłach Zbrojnych w Anglii. Poślubił w 1944 r. Katharine Mary Godley, córkę lorda Hugo Johna Godleya, barona Kibracken.

⁵³ „Aleksandr Sviatopolk-Mirsskijj-poslednij vladelec mirskiego zamka”. Informacje Stefana Ronkiera-Dolańskiego. Tenże po wojnie kilka razy odwiedził Mirskich w Hiszpanii i rozmawiał o ich wojennych losach.

⁵⁴ „Polacy przebywający w Teheranie”, Informacje Andrzeja Marii Bnińskiego o losach wojennych Katarzyny i Aleksandra Światopełk-Mirskich podane w nagraniu dokonanym przez Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy są bałamutne, zob.: „Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy Historia mówiona. Historia rodziny Bnińskich” cz. 5, dostęp 30.06.2025, <https://ziemiaństwo-historia.dobrzyca-muzeum.pl/historia.php?do=328>.

⁵⁵ Listy Alfreda Ponińskiego do Ewy Ponińskiej 1946-1951, zbiory J. Pietrzaka.

zmarłej w wieku ok. 9 lat. Wobec pogarszającej się sytuacji materialnej sprzedali posiadaną willę i zamieszkali w bloku na peryferiach Madrytu. Ratowała ich pomoc finansowa ojca i siostry Katarzyny – Konstantego i Ireny mieszkających w Wiedniu. Pierwszy zmarł Aleksander 11 listopada 1984 r., potem Katarzyna 4 listopada 1993 r., oboje w Madrycie. Prochy ich przywiózł do Polski hr. Stefan Ronikier-Dolański i pochował na cmentarzu w Sadkach koło Nakła⁵⁶.

Andrzej Ingwar Bolesław Konrad Konstanty Alfred Rafał Jerzy, syn Andrzeja⁵⁷. Urodził się 9 lutego 1940 r. we Lwowie⁵⁸. Był dzieckiem chorowitym i był leczony w klinice pediatrycznej. Prof. Franciszek Groër – kierownik kliniki chciał go zatrzymać w klinice, gdy matka została zesłana na Syberię. Zrozpaczona matka zdecydowała się zabrać go na zesłanie, które przeżył, m.in. dzięki paczkom ze Lwowa przesyłanym przez prof. Groëra. Po wojnie razem z rodzicami mieszkał w Hiszpanii. Maturę zdał w jezuickim Colegio Imperial i ukończył prawo na uniwersytecie w Madrycie. Bardzo zdolny, erudyta, znał 7 języków, mówił biegle po polsku, chociaż nigdy do Polski nie przyjechał. Podobno kontaktowały się z nim władze białoruskie w sprawie zamku mirskiego. Nigdy Miru jednak nie odwiedził. Bardzo towarzyski i dobroduszny, popadł w chorobę alkoholową i często wiódł życie kloszarda. Zmarł 25 lipca 2001 r. w Madrycie. Staraniem Ronkiera-Dolańskiego, który uzyskał dla niego polskie obywatelstwo i usiłował go za życia sprowadzić do Polski, pochowany został w Sadkach k. Nakła (parafii rodzinnej matki)⁵⁹.

Ze zgonem Andrzeja nie wygasła linia potomków Mikołaja Światopołk-Mirskiego – pierwszego właściciela Miru. Potomkowie są liczni, ale mieszkają poza Polską. Po zajęciu Miru przez Związek Sowiecki w 1939 r. urządzono w zamku kołchozowy zakład produkcyjny. Okupanci niemieccy w 1942 r. przeznaczili zamek na getto dla Żydów. Po wojnie przez lata władzy sowieckiej aż do 1962 r. zamek zamieszkiwali miejscowi lokatorzy. W rezultacie zamek stopniowo popadał w ruinę. Dopiero w 1991 r. z nastaniem niepodległej Białorusi, podjęto odbudowę zamku, zakończoną w 2010 r. Przeznaczono go na muzeum. Zamek został wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO w 2000 r.

⁵⁶ Zofia uczęszczała do szkoły prowadzonej przez zakonnice. Pewnego dnia, gdy wróciła po lekcjach do domu, oznajmiła rodzicom, że jutro Pan Jezus wezwie ją do siebie. Rzeczywiście nazajutrz umarła. Wydarzenie było szokiem nie tylko dla rodziny. Jej grób przez pewien czas, był miejscem pielgrzymkowym. Informacje Stefana Ronkiera-Dolańskiego i Edwarda Ponińskiego.

⁵⁷ Borowski, *Genealogie niektórych polskich rodzin*, 522, podał 7 imion Andrzeja.

⁵⁸ Na grobie Andrzeja na cmentarzu w Sadkach figuruje błędna data jego urodzin – 9 VIII 1940.

⁵⁹ Informacje Stefana Ronkiera-Dolańskiego.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Zbiory Jerzego Pietrzaka

Listy Alfreda Ponińskiego do Ewy Ponińskiej 1946-1951 (kopie).

Zbiory Edwarda Ponińskiego

Komierowski Piotr, *Wspomnienia z Syberii* (maszynopis).

Informacje przekazane Jerzemu Pietrzakowi przez kuzynów księżnej Katarzyny Światopelk-Mirskiej z d. Bnińskiej:

hr. Edwarda Ponińskiego,

hr. Stefana Ronikiera-Dolańskiego.

ŹRÓDŁA OPUBLIKOWANE

Abramowicz, Władysław. „Wielki dzień Mira”. *Ziemia Lidzka* 11 (1937): 123-125.

Roman, Jurkowski. „Aleksander Meysztowicz – fragment „Wspomnień”. *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 21 (2004): 218-249.

„Arhivnye dokumenty polučennyë Mirskim zamkom i z SŠA vospolnili probely i v ego istorii”. *Dzianica*. Dostęp 30.06.2025. <https://dzyannica.by/content/archivnye-dokumenty-poluchennyye-mirskim-zamkom-iz-ssha-vospolnili-probely-v-ego-istorii>.

Lorentz, Stanisław. *Album wileńskie*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988.

„Polacy przebywający w Teheranie (lista imienna)”. *Polska Walcząca – Żołnierz Polski na Obczyźnie*. 51 (1942).

Ponińska-Konopacka, Ewa. *Po Burzy jak ptaki rozlecieliśmy się po świecie... Wspomnienia 1926-2024*. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2024.

„Poslednij vladelec Mirskogo zamka był ubezennym holostakom”. *Komsomolskaiâ Pravda* 21.07.2010. Dostęp 30.06.2025. <https://www.kp.ru>daily/2452773/673088/>.

„Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku”. *Metrykalia* nr 30 448. Dostęp 30.06.2025. <http://teki.bkpan.poznan.pl>.

Wańkowicz, Melchior. *Anoda i katoda*, t. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1981. *Na zamku mirskim i wśród chłopstwa*; przedruk reportażu ogłoszonego w *Kurierze Porannym* 239 (1937).

OPRACOWANIA OGÓLNE

Almanach de Gotha. Annuaire Généalogique, Diplomatie et Statistique, 481-482. Miejsce nieznane : drukarz nieznany, 1925 (Mirski Światopolk).

Borowski, Edward. *Genealogie niektórych polskich rodzin utytułowanych*, Seria 5, 511-513. Rzym: miejsce wydania nieznane, 1983 (*Mirski. Przyd. Światopolk*).

Chwalewik, Edward. *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1, 459. Warszawa-Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza : Towarzystwo Wydawnicze, 1926.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 6, 486. Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1885.

Żychliński, Teodor. *Złota Księga Szlachty Polskiej*, 188-189. Poznań: Jarosław Leitgeber, 1882 (*Mirscy herbu Białynia z odmianą*).

OPRACOWANIA – MONOGRAFIE, ARTYKUŁY

Aftanazy, Roman. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 2, 258-262. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992.

„Aleksandr Svjatopolk-Mirskij – poslednij vladelec Mirskogo zamka”. *Zamkovy kompleks „Mir”/Mirskij zamok* 22.10.2019. Dostęp 30.06.2025. <https://vk.com/@zamakmir-aleksandr-svyatopolk-mirskii-poslednij-vladelec-mirskogo-zam>.

Batura, Wojciech. *Działalność budowniczych Kanału Augustowskiego za granicą*. Wykład wygłoszony 6 XII 2018 w Augustowie. Dostęp 30.06.2025. <http://akklub.pl/aktualnosci/wojciech-batura-o-budowniczych-kanalu-augustowskiego-2/>.

Bolohvostik, Nadežda, „Irena Svatopolk-mirskaâ: Na rodine ne byla 72 goda”. *Komsomolkaâ Pravda* 29.09. 2011. Dostęp 30.06.2025. <https://www.kp.ru/daily/25743.5/2731886/>.

Bunčuk, Viktor. „Legends i tajny Mirskogo zamka”, cz. 2 i 3. Dostęp 30.06.2025. <https://planetabelarus.by/publications/legends-i-tajny-mirskogo-zamka-chast-vtoraia-i-treťia/>.

„Časovná usypalnica Svatopolk Mirskih”. Dostęp 30.06.2025. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

F.M.S. [Sobieszczański, Franciszek Maksymilian]. „Mir”. W: *Encyklopedia Powszechna* [Orgelbranda], t. 18, 643-645. Warszawa: S. Orgelbranda Synowie, 1864.

Jaroszewski, Tadeusz. „Mir – zamek na znaczku”. *Spotkania z Zabytkami* 6 (1990).

Roman, Jurkowski. „Katolicy i prawosławni w anegdocie kresowej z przełomu XIX i XX wieku. Kilka refleksji o historii zawartej w ówczesnym humorze i dowcipie”. *Przegląd Wschodnioeuropejski* 14/2 (2023): 31-37.

Kasznik, Aleksandra. „Mirski (Światopolk-Mirski, prince de Mir) Tomasz Teofil (Bogumił) Jan”. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, 351-353. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.

Koprowski, Marek A. „Mir wraca do życia”. *Kresy.pl* 23.12.2008. Dostęp 30.06.2025. <https://kresy.pl/kresopedia/turystyka/mir-wraca-do-życia>.

Lorentz, Stanisław. „Konserwacja ruin zamków na Wileńszczyźnie i Nowogródzczyźnie”. *Ochrona Zabytków Sztuki* 1-4/1 (1930-1931): 161-180.

„Mirska (Marcyjanna z Nostyców Jackowskich księżna)”. W: *Encyklopedia Powszechna* [Orgelbranda], t. 18, 654. Warszawa: S. Orgelbranda Synowie, 1864.

„Mirski zamok”. Dostęp 30.06.2025. https://ru.wikipedia.org/wiki/Mirski_zamok.

„Mirski zamok”. Dostęp 30.06.2025. bu.wikipedia.org/wiki/Mirski_zamok.

„Muzej Zamkowyj Kompleks Mir. Istoriâ.vladelcy”. Dostęp 30.06.2025. <http://Mirzamak.by>.

„Putešestvia po Belarusi: Mir i Mirskij zamok. Istotria Mirskogo zamka”. Dostęp 30.06.2025. ru/2014/08/08/23065.

Samusikowie, Katarzyna i Jerzy. „Dwory i pałace pogranicza, Białoruś. Mir”. Dostęp <http://www.dworypogranicza.pl>.

Śnieżko, Aleksander. *Wydobył z ziemi gród, o którym nikt nie wiedział: wspomnienie o Józefie Jodkowskim*. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2000.

Śnieżko, Aleksander. „Zamek w Mirze (Wyjątek z pozostającej w rękopisie monografii Mira)”. *Ziemia Lidzka* 1-5 (1937).

„Tury v Belarus.Istorii mira i Mirskogo zamka”. Dostęp 30.06.2025. [https://pikau.ru/story/turyi v belarus istorii mira i-mirskogo zamka11039070](https://pikau.ru/story/turyi-v-belarus-istorii-mira-i-mirskogo-zamka11039070).

Usova, Nadezda. *Nakaznoj ataman Vojska Donskogo knäz Nikolaj Svätopolk-Mirskij (1833-1898)-piervij vladelec Mira iz roda Svätopolk-Mirskih*. Mir, 2008.

„Zamek w Mirze na Białorusi – tajemnicza rezydencja Radziwiłłów pełna skarbów i legend”. Dostęp 30.06.2025. <https://bezbrzezniemysli.blogspot.com>.

„Zamki, pałacy i sądziby u kantėksce euranejskaj kultury”. Dostęp 30.06.2025. <http://studfile.net/preview5623790/page8/>.

OSTATNI WŁAŚCICIELE ZAMKU W MIRZE

SŁOWA KLUCZOWE

Mir, zamek w Mirze, Światopełk-Mirscy, Michał Światopełk-Mirski, Mikołaj Światopełk-Mirski, konserwacja zabytków, ziemiaństwo, Białoruś, dziedzictwo kulturowe

STRESZCZENIE

Artykuł prezentuje dzieje zamku w Mirze od końca XVIII wieku do połowy XX wieku, skupiając się na jego ostatnich właścicielach – rodzie Światopełk-Mirskich. Po zarysowaniu wcześniejszej historii rezydencji (rodziny Illinicy, Radziwiłłowie), autor opisuje przejście dóbr w ręce Wittgensteinów, a następnie Hohenlołów. Kluczowym momentem jest nabycie zamku przez księcia Mikołaja Światopełk-Mirskiego w 1895 r. Autor przedstawia sylwetki Mikołaja, jego żony Kleopatry oraz ich syna Michała – ostatniego właściciela zamku, który podjął szeroko zakrojone prace konserwatorskie i modernizacyjne w okresie międzywojennym, współpracując m.in. z wybitnymi konserwatorami jak Kazimierz Bursze czy Stanisław Lorentz. Opisano również adopcję Aleksandra jako sukcesora, a także tragiczne losy rodziny po 1939 r. (aresztowania, zesłania, emigracja). W zakończeniu poruszono powojenne losy zamku: dewastację, późniejsze restauracje i wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 2000 r.

THE LAST OWNERS OF MIR CASTLE

KEYWORDS

Mir, Mir Castle, Sviatopolk-Mirski family, Michał Sviatopolk-Mirski, Nikolai Sviatopolk-Mirski, heritage conservation, landed gentry, Belarus, cultural heritage

SUMMARY

The article presents the history of Mir Castle from the late 18th century to the mid-20th century, focusing on its last owners – the Sviatopolk-Mirski family. After outlining the earlier history of the residence (the Illinich and Radziwiłł families), the author describes the estate's transfer to the Wittgenstein and later the Hohenlohe families. A key moment was the purchase of the castle by Prince Nikolai Sviatopolk-Mirski in 1895. The article introduces Nikolai, his wife Cleopatra, and their son Michał – the last private owner of the castle, who initiated extensive conservation and modernization works during the interwar period, cooperating with distinguished conservationists such as Kazimierz Bursze and Stanisław Lorentz. It also discusses the adoption of Aleksander as his successor and the tragic fate of the family after 1939 (arrests, deportations, emigration). The conclusion covers the postwar fate of the castle: its devastation, subsequent restorations, and inscription on the UNESCO World Heritage List in 2000.